

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou ve vydavatelsví Economia, a. s., Praha

© federální ministerstvo financí

Adresa redakce: Vinohradská 49,
120 74 Praha 2

Telefon: 253 018 nebo 2110, linka 361

Vedoucí redaktor: Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Publishers: Federal Ministry of Finance in Cooperation with Czechoslovak State Bank in Publishing House Economia, Prague

© Federal Ministry of Finance

Editor's Office: Vinohradská 49,
120 74 Prague 2, CSFR

Editor in Chief: Ivan Kočárník

OBSAH

Václav KUPKA: Transformace české ekonomiky	305
Oldřich ZAHŘÁDKA: Problematika státních záruk za bankovní úvěry a půjček ze státních rozpočtů organizací (2. část)	316
Pavel DVOŘÁK: Kontinuální daňová reforma a prioritní cíle	322
Milena HOŘICOVÁ—Drahomíra VAŠKOVÁ: Makroekonomické dopady zavedení daně z přidané hodnoty	327
Pavel ŠTĚPÁNEK: Vybrané otázky fiskálního federalismu v kontextu čs. daňové reformy	331
Yolanda KODRZYCKI-HENDERSON: Metodologie odhadu příjmů daňové reformy ČSFR	334

Uprostřed čísla:

Frederic S. MISHKIN: **Ekonomie peněz, bankovníctví a finančních trhů** (na pokračování — 23. část) ss. S-(Č→A)661 — R-684

Všechny bibliografické údaje včetně údajů o autorských právech jsou uvedeny u prvního pokračování v č. 1/91 tohoto časopisu.

Publikováno po dohodě s College, sekci vyd. HarperCollins Publishers.

CONTENTS

Václav KUPKA: Transformation of the Czech Economy	305
Oldřich ZAHŘÁDKA: Relevant Questions of State Guarantees for Bank Credits and Loans from State Budgets Provided to Firms (2 nd Part)	316
Pavel DVOŘÁK: Continuous Tax Reform and the Goals Priority	322
Milena HORČICOVÁ—Drahomíra VAŠKOVÁ: Macroeconomic Impacts of Value Added Tax Enforcement	327
Pavel ŠTĚPÁNEK: Selected Issues of Fiscal Federalism in the Context of the Czechoslovak Tax Reform	331
Yolanda KODRZYCKI-HENDERSON: Methodologies for Estimating Revenue from Reform in Czechoslovakia	334

In the middle of this issue:

Frederic S. MISHKIN: **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets** (To Be Continued — Part XXIII) pp. S-(Č→A)661 — R-684

You can find all bibliographical data including particulars on copyright in part I of this series in No. 1/91 of this journal.

Published by arrangement with College, a division of HarperCollins Publishers.

Redakční rada: ing. Aleš Bulíř, CSc., ing. Belo Bosák, CSc., ing. Jozef Dančo, CSc., ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., ing. Miroslav Kerouš, ing. Jaroslav Klupal, ing. Ivan Kočárník, CSc., ing. Antonín Kotulán, CSc., ing. Vratislav Kulháněk, ing. Ivan Mikloš, Vladimír Rudlovčák, CSc., ing. Miroslav Purkyně, dr. ing. Dušan Tříska, CSc., prof. ing. Miroslav Tuček, CSc., ing. Peter Vajda, CSc., ing. Anton Vavro, CSc., doc. ing. Karol Vlachynský, CSc., ing. Jaromír Zahradník

DT: 339.13 (437)

Transformace české ekonomiky

Zamyšlení nad zprávou za rok 1991¹

Václav KUPKA*

Vláda České republiky projednala v březnu zprávu o průběhu a výsledcích transformace české ekonomiky v roce 1991, která byla vypracována ministerstvem pro hospodářskou politiku a rozvoj ČR, a vyslovila s ní souhlas. Vláda dospěla k názoru, že hospodářství ČR se pohybuje s plusovými či minusovými odchylkami po předpokládané dráze transformačního procesu.

Z metodologického hlediska stojí celá zpráva na čtyřech zásadách: Především porovnává záměry hospodářské politiky, jak byly vyjádřeny v projekci transformace na podzim roku 1990, se skutečností roku 1991. Porovnává pozitivní výsledky s náklady transformace. Analyzuje hlavní příčiny odchylek skutečnosti od scénáře a vývoj chování hlavních ekonomických subjektů, tzn. podniků, obyvatelstva, bank a vlád, a jejich úlohu. Již tento nástin metodologie dává tušit, že cílem bylo maximálně objektivní posouzení výsledků transformace „v roce jedna“.

Očekávání a výsledky roku 1991

Bude užitečné osvěžit si nejprve paměť připomenutím hodnot základních ekonomických parametrů pro rok 1991, jak byly původně *očekávány*. Základním cí-

* Ing. Václav Kupka, CSc., náměstek ministra, ministerstvo pro hospodářskou politiku a rozvoj ČR

Redakce příspěvek obdržela 27. 4. 1992.

¹ Autor děkuje za odbornou pomoc při úpravě této stati ing. Richardu Pavelkovi a ing. Ivo Heringovi, kteří vedli tým MHPR připravující zprávu „Průběh a výsledky transformace české ekonomiky v roce 1991“. Tuto zprávu projednala vláda ČR dne 15. 3. t. r. a ČNR dne 19. 3. 1992.

lem bylo udržet roční míru inflace zhruba na úrovni 30 %. Za tím účelem se mj. předpokládalo dosažení úhrnného přebytku státních rozpočtů ve výši 8 mld. Kčs, z toho 1,1 mld. Kčs v rozpočtu České republiky, a úvěrová emise do výše 17 %. Dále se předpokládalo, že pokles reálných veličin bude asi 5–10 % (hrubý domácí produkt) a 6–10 % (průměrná reálná mzda). Průměrný počet nezaměstnaných ve federaci se očekával okolo 350 tisíc osob (4,5 % průběžného obyvatelstva), z toho v České republice kolem 200 tisíc osob (3,7 % průběžného obyvatelstva). Střízlivá představa o vývoji našich vztahů k zahraničí pak byla spojena s očekáváním deficitu běžného účtu platební bilance ve výši asi 2,5 mld. USD a zvýšení hrubé zadluženosti na 12 mld. USD.

Předpoklady

Tento scénář se opíral o některé předpoklady, zejména o ty, že výchozí inflační mezera na domácím trhu je relativně malá a že tradiční zdrženlivost usnadní úlohu makroekonomické politice, která nesmí dovolit uvolnění inflační spirály. Dále předpokládal devaluaci koruny na kurs 24 Kčs za USD a následnou přiměřenou exportní výkonnost čs. ekonomiky. Konečně tu byl i předpoklad poměrně rychlé privatizace, která změní standardní vzory chování mikrosféry. Existovala reálná šance, že sociální náklady transformace budou únosné pro obyvatelstvo i pro stát a že bude možné zachovat sociální smír.

Zpráva se zabývá faktory, které modifikovaly původní scénář, resp. jeho předpoklady. Mezi hlavními lze uvést tři.

Vyhlášení programu liberalizace s několikaměsíčním předstihem bylo nesporně pozitivním politickým signálem; z ekonomického hlediska však vyvolalo *silné inflační expektace* u všech ekonomických subjektů. Sem se datuje počátek klesajícího sklonu k úsporám, rychlého růstu zásob, růstu zadlužení, krize likvidity rostoucího počtu podniků a také ohrožení platební bilance a devizových rezerv státu. Proto bylo tehdy nezbytné reagovat a ještě v roce 1990 výrazně zvýšit úrokové sazby a dodatečně devalvovat korunu (na 28 Kčs za USD). Inflační expektace se pak na počátku roku 1991 projevil výraznou snahou podniků vytvořit si dobré startovací podmínky významným zvýšením cen produkce.

Nečekaně negativní byl v roce 1991 exogenní faktor — rozpad trhu východní Evropy a tehdejšího SSSR. Došlo k *extrémnímu poklesu vnější poptávky*, na který výrobci nebyli s to se rychle adaptovat. Zároveň došlo ke *zpoždění privatizace*, což znamenalo, že v minulém roce jednoznačně převažovaly netransformované státní podniky, které k tradičním vzorům chování přidaly privatizační expektace a nejistotu. Tato skutečnost měla na vývoj ekonomiky v loňském roce vliv neméně významný.

Pozitiva

Základním cílem hospodářské politiky v roce 1991 byla liberalizace cen a obchodu a stabilizace ekonomiky po těchto zásadních změnách podmínek, čili určité makroekonomická politika.²

„Stěžejním pozitivním rysem uplynulého roku je radikální obrat ve vztahu mezi nabídkou a poptávkou prakticky na všech trzích. Po desetiletí nedostatková

² Pokusy o vnášení jiných cílů pro rok 1991 — strukturálních, mikroekonomických — jsou přinejmenším nespravedlivé.

ekonomika se během několika měsíců změnila v ekonomiku s převahou nabídky [. . .]“

Ke sblížení poptávky s nabídkou přispěl vzestup domácí cenové hladiny, který měl známý, rychle se utlumující charakter. V souhrnu se hladina spotřebitelských cen zvedla proti prosinci 1990 o 52 %. Průměrná roční míra inflace činila 44,1 %, což je zhruba o 15 bodů více, než uváděla projekce. Již bylo řečeno, že projekce byla založena na předpokladu, že výchozí kurs bude 24 Kčs za USD. Přitom použitý cenový model generoval 0,5 až 0,6 % zvýšení cenové hladiny s každým procentem devalvace v rozmezí 20–30 Kčs za dolar. Z toho lze vyvodit závěr, že nejméně 2/3 dodatečného zvýšení cenové hladiny (tj. 10 bodů) padá na vrub dodatečné devalvace.

* * *

Vyšším než očekávaným vzestupem domácí cenové hladiny³ jsme tak zaplatili za pozitivní efekty devalvace ve vnějším sektoru: kurs koruny vůči koši pěti měn byl udržován ve výchozí pozici bez větších intervenčních injekcí po celý rok. Stabilizovaly se nákupy a prodeje na mezibankovním devizovém trhu, a tak byl udržen systém vnitřní konvertibility. V květnu se poptávka po devizách snížila natolik, že v obchodech poprvé převážily nákupy nad prodeji a tento trend s určitými výkyvy pokračoval i ve zbývajících částech roku.

Především se však nedoceňuje fakt, že — sice s určitým zpožděním, nicméně přec — se projevil *stimulační účinek devalvace* vůči exportu, alespoň v České republice. Exportní výkon české ekonomiky se v loňském roce odrazil v aktivním saldu obchodní bilance, které na konci prosince činilo 39,9 mld. Kčs (ve Slovenské republice skončila obchodní bilance deficitem 12,4 mld. Kčs). Tím se Česká republika významně podílela na příznivém vývoji devizové platební vztahů federace. Výsledkem bylo:

- aktivum běžného účtu platební bilance v konvertibilních měnách ve výši 0,36 mld. USD, ačkoliv se původně počítalo se schodkem 2,5 mld. USD;

- vzestup devizových rezerv z 1,2 mld. USD v prosinci 1990 na 3,3 mld. USD ke konci loňského roku. Devizové rezervy tak dosáhly ekvivalent čtyřměsíčního dovozu, zatímco na počátku roku 1991 kryly jen třítydenní dovoz;

- zvýšení hrubé zadluženosti v konvertibilních měnách z 8,1 mld. USD v roce 1990 na 9,3 mld. USD v roce 1991, což je podstatně méně, než se při vstupu do loňského roku předpokládalo (12 mld. USD).

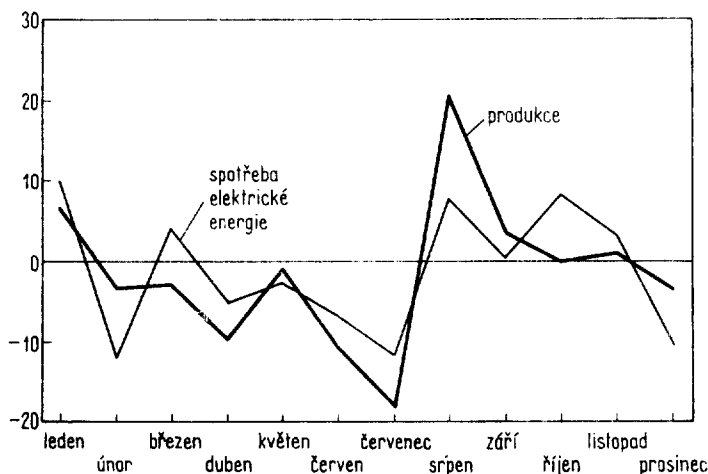
* * *

To, že ani vyšší vzestup cenové hladiny se nezměnil v inflační spirálu, je rovněž fakt, který se plně nedoceňuje. Je výsledkem *všeobecné zdrženlivosti*. Nejde jenom o měnovou politiku bank, fiskální a důchodovou politiku státu, které nedovolily, aby se domácí poptávka zvýšila úměrně růstu cen. V sektoru domácností se počínaje druhým čtvrtletím obnovil sklon k úsporám. Míra úspor se postupně vrátila ke kladným hodnotám a v prosinci 1991 vystoupila na 8,6 %. Obrat ve vývoji míry úspor je dokladem této zdrženlivosti, pozitivních expektací obyvatelstva i změn ve spotřebních zvyklostech. Zdrženlivost se projevila i v politické oblasti. Česká vláda to vyjádřila ústy ministra Dyby v ČNR takto: „(vláda) [. . .] oceňuje, že zdrženlivost všech účastníků tripartitních jednání se stala důležitým faktorem, který se podílel na zachování sociálního smíru.“

³ Co by na zvýšení cenové hladiny mělo více upoutat pozornost analytiků, je fakt, že použitý cenový model neměl zabudován žádný předpoklad „útlumu“ devalvace úsporou nákladů a přitom skutečné zvýšení cen je ještě několik bodů nad modelovým výsledkem. Liberalizace dala podnikovému sektoru možnost volby — zvolil cestu zdánlivě nejsnazší . . .

Výsledný pokles vnější i vnitřní poptávky, větší, než se předpokládalo, vedl ovšem i k většímu *poklesu produktu*. Tato skutečnost je méně výrazná v případě hrubého domácího produktu (– 14 %), více v případě průmyslové produkce (roční průměr – 22,5 %, prosinec – 34 %). Tímto směrem se dnes také soustřeďuje hlavní kritika reformy. Kritici se však budou muset vyrovnat s několika důležitými fakty (srov. graf č. 1):

Graf č. 1 Vývoj vybraných ekonomických ukazatelů v roce 1991 (v % proti předchozímu měsíci)

— Jestliže největší růst cen se odehrál v I. čtvrtletí 1991, nejrychlejší pokles průmyslové produkce se dostavil potom, co ceny narazily na strop, tedy ve II. čtvrtletí. Poté se pokles výroby až do prosince zpomaloval.⁴

— Je všeobecně známo, že mezi výstupem a spotřebou elektrické energie existuje významná korelace. Zvětšující se diskrepance mezi poklesem průmyslového výstupu — jak je statistiky vykázán — a podstatně menším poklesem spotřeby elektřiny nebyla zatím uspokojivě vysvětlena.

— Dílčí vysvětlení poskytuje zpráva, která analyzuje tzv. práci ve mzdě. Ze statistického hlediska práce ve mzdě podhodnocuje výstup, neboť nezahrnuje spotřebovaný materiál. V lehkém, a zejména konfekčním průmyslu, kde podíl práce ve mzdě činil 25–50 % i více z celkových výkonů, lze tímto způsobem objasnit třetinu až polovinu vykazovaného poklesu výstupu. Totéž se týká řady menších strojírenských podniků.

— Dalších několik procentních bodů nadhodnocení celkového poklesu výstupu lze zřejmě připsat na vrub statistických zkreslení — nepřesných cenových deflátorů a způsobu agregace. Nelze za to vinit statistiku; je to důsledek dnešních převratných změn, které „vychylují“ běžné ukazatele.

— Vliv poklesu vnější poptávky bude přece jen asi větší, než aby bylo možné jej bagatelizovat. Jak známo, existuje jedna poučná paralela: Finsko v loňském

⁴ Samozřejmě, že je řeč o meziměsíčních změnách (o řetězovém indexu), což je instruktivnější způsob měření změn v průběhu roku.

roce vykázalo asi 7procentní pokles HDP. Mimo jiné to souviselo s rozpadem obchodu s bývalým Sovětským svazem, který představoval 20 % finského exportu. Dvojnásobný pokles HDP v České republice (– 14 %) koreluje s původně dvojnásobným podílem SSSR na našem exportu (cca 40 %).

— Pokud jde o pokles domácí poptávky, je třeba uvést, že např. maloobchodní obrát v běžných cenách se v roce 1991 v České republice snížil v průměru pouze o 4,4 % (a tento pokles padá ještě na vrub větší zdrženlivosti odrážející se v růstu míry úspor). Příčinou výraznějšího poklesu odbytu na vnitřním trhu není tedy pokles poptávky, ale její „znehodnocení“. Zdanlivě triviální závěr poněkud relativizuje tvrzení o vysoce restriktivní politice — alespoň v kontextu s poklesem produktu. Příčiny odbytové krize budou spíše mikroekonomické než makroekonomické, spíše v chování podniků než v chování vlád.⁵

* * *

To nic nemění na faktu, že nejen reálný produkt, ale i reálná mzda poklesla více, než předpokládal scénář reformy. Průměrný pokles reálné mzdy činil v ČR 24 %. Jednou z příčin je i skutečnost, že pokles produktu zdaleka nebyl následován poklesem zaměstnanosti. Průměrná *míra nezaměstnanosti* tak činila v ČR 2,8 % (proti předpokladu 3,7 %), čemuž odpovídá 149 tis. nezaměstnaných osob; na konci roku byla 4,1 % a je víceméně v souladu se scénářem.

Pro hodnocení vývoje nezaměstnanosti v ČR je nezbytné uvést:

— růst nezaměstnanosti se od poloviny roku zpomaloval, což byl výsledek čtyř faktorů — zpomalení poklesu výroby, snahy udržet zaměstnanost i za cenu poklesu produktivity práce, dobrovolné nezaměstnanosti a v neposlední řadě i aktivní politiky zaměstnanosti⁶; pozitivem je zjištění, že průměrná doba nezaměstnanosti činila zhruba 4 měsíce a tři čtvrtiny nezaměstnaných se vracely do práce do 6 měsíců;

— vývoj nezaměstnanosti měl ovšem výrazně diferencovaný charakter podle regionů. Nejvyšší míru nezaměstnanosti vykazovaly okresy Příbram (9,1 %), Třebíč (8,8 %), Šumperk (8,4 %) a Bruntál (8,1 %).

* * *

Jak to bylo ve skutečnosti s mírou restriktivnosti měnové a fiskální politiky?

Pokud budeme za reprezentanta měnové politiky považovat *úvěrovou emisi*, dojdeme k závěrům, že původně značná restriktice nebyla zmírněna úměrně vyššímu než předpokládanému růstu cen, vyšším požadavkům na úvěry v souvislosti s privatizací a zřejmě vyšší potřebě oběživa v důsledku rostoucího počtu hospodářských subjektů. Zpráva uvádí na straně pasív celkové bilance výsledků transformace v roce 1991 i blokaci peněžního oběhu, „která vyplývá z nedostatku peněz jako směnného prostředku“, a s tím související růst platební neschopnosti. Závazky po lhůtě splatnosti v České republice vzrostly z 31,7 mld. Kčs v roce 1990 na 100,2 mld. Kčs na konci roku 1991. Za zmínku zároveň stojí, že zatímco v České republice vzrostly úvěry (státnímu) podnikovému sektoru o 11,2 %, ve Slovenské republice to bylo o 25,8 % (údaje za 11 měsíců).

Jinak vypadá situace v oblasti fiskální politiky. Výsledný *schodek rozpočtu* ČR lze sotva charakterizovat jako restriktivní. Je však třeba zároveň akcentovat, že schodek je výsledkem dvou protichůdných tendencí. Za prvé, příjmy státního

⁵ Vlády za daného chování mikrosféry měly jedinou volbu — mezi větším poklesem výstupu a dalším růstem cen.

⁶ viz níže „Hospodářská politika české vlády“

rozpočtu byly ve skutečnosti nižší, než se předpokládalo, zatímco výdaje byly zhruba v souladu s původní představou. Za druhé, hlavním důvodem nepřizpůsobení výdajů byly prováděné valorizace. Ze Zprávy přitom vyplývá, že negativní odchylky v reálných ukazatelích by byly výraznější, kdyby k tomuto uvolnění nedošlo. Zdá se proto, že vykázaný schodek je ještě přijatelnou cenou za snahu „zachovat sociální smír, oživit ekonomiku a udržet určité relace ve vztahu ke Slovenské republice“.

Celková bilance

Souhrnné vyhodnocení hospodářských výsledků za rok 1991 poskytuje *tabulka č. 1*. Odchylky skutečnosti od původní projekce jsou prakticky vysvětlitelné změnami v předpokladech, které projekce nedostatečně předvíдалa. Pro pořádek opakují vyšší devaluaci, větší pokles zahraniční poptávky, zpoždění v privatizaci. Co se týče makroekonomické politiky, dosáhla svých hlavních cílů — ovládnout inflační vzestup a stabilizovat kurs koruny. Neúspěchem je podle mého soudu nezvládnutí platební neschopnosti podnikového sektoru a zřejmě značné daňové úniky.

Tabulka č. 1 Souhrnné vyhodnocení hospodářských výsledků za rok 1991 v ČR

	projekce	skutečnost
průměrná míra inflace [%] ^a	30,0	44,1
průměrná reálná mzda [%] ^b	- 6 až - 10	- 23,9
hospodářský růst, pokles [%] ^c	- 5 až - 10	- 14
běžný účet platební bilance [mld. USD] ^d	- 2,5	0,36
devizové rezervy [mld. USD] ^d	2,3	3,3
zahraniční dluh [mld. USD] ^d	12,0	9,3
průměrná míra nezaměstnanosti [%]	3,7	2,8
úvěrová emise [%] ^d	17,0	22,5 ^e
saldo státního rozpočtu [mld. Kčs]	1,1	- 10,8 ^f

^a k základu prosinec 1990 = 100

^b Meziroční pokles. Při porovnání se záměry Generální dohody (tj. s poklesem o 10—12 % proti prosinci 1990) činilo snížení průměrných reálných mezd koncem loňského roku 1,3 %

^c meziroční pokles

^d údaj za ČSFR

^e bez oddlužení podniků (včetně oddlužení 17,7 %)

^f včetně mimořádných příjmů z Transgasu (1,3 mld. Kčs) a odložených splátek odvodů z objemu mezd zemědělských organizací (2,7 mld. Kčs)

Bilance hlavních sektorů

Stát

Hospodaření státních rozpočtů prošlo během uplynulého roku několika fázemi, které charakterizuje postupné zmírňování restriktivní úlohy rozpočtu, když v prvních pěti měsících inkasoval neopakovatelnou „inflační dividendu“.

Příznivý výsledek za prvních pět měsíců byl impulsem k prvním hospodářskopolitickým opatřením zmírňujícím restrikcí:

— v květnu se snížila dovozní přírážka z 20 % na 18 %, sazby obrátové daně v průměru o 10 %, což vedlo k poklesu spotřebitelských cen o 2—3 %;

— v červnu následovalo další snížení dovozní přírážky z 18 na 15 % a první eta-

pa valorizace výdajů státního rozpočtu, v České republice zhruba o 14 mld. Kčs, vč. dodatečných výdajů na investice.

V říjnu přistoupila česká vláda ke druhé etapě valorizace výdajů rozpočtu ČR ve výši 4,0 mld. Kčs. Bylo to v době, kdy se již příjmy snižovaly, ale zároveň v situaci, kdy inflace znehodnotila výdaje v hlavních odvětvích veřejné spotřeby více, než se očekávalo. K obvyklému rychlejšímu čerpání prostředků státního rozpočtu v závěru roku došlo i vloni, tedy již za situace, kdy pro to nebyly zdroje.

Přesto plánované výdaje státního rozpočtu ČR nebyly překročeny. Celkové příjmy však byly nižší o více než 15 mld. Kčs. Přitom je důležité vědět, v čem spočívalo neplnění očekávaných příjmů státního rozpočtu. Byly to hlavně nižší výnosy daně z obrátu (– 8,5 mld. Kčs), odvodu z objemu mezd (– 5,1 mld. Kčs) a zemědělské daně z pozemků a z objemu mezd (– 1,7 mld. Kčs). Jinak řečeno, nižší celoroční příjmy státního rozpočtu nelze vysvětlit poklesem výnosu odvodu ze zisku během roku.⁷ Výraznou roli naopak zřejmě měly daňové úniky (v případě daně z obrátu i odvodu z objemu mezd). Také je třeba připomenout mechanismus tvorby příjmů státního rozpočtu – rozpočet České republiky inkasoval i důsledky nižší tvorby příjmů na území Slovenské republiky oproti vývoji v ČR.

Podniky

V nehotovém a neúplném tržním prostředí prošlo chování – stále ještě státních – podniků přibližně třemi etapami.

V první etapě, krátce po zahájení transformace, využily podniky všech možností, jež se jim naskýtal z liberalizace obchodu, cen a z devalvace koruny, aby realizovaly mimořádné zisky.⁸ Zisky byly převážně investovány do přírůstku zásob, resp. sloužily k finančnímu krytí přeceněných zásob.

Tendence směřující k dosažení mimořádných zisků prostřednictvím cen urychlily náraz na poptávkovou bariéru. Tato skutečnost – odbytová krize, do které se podniky dostaly do značné míry vlastním přičiněním – spolu s ohromnou zátěží vysokých investic do zásob vedly k masovému rozšíření jevu, který byl znám již v minulosti – podniky uskutečňovaly vzájemné dodávky zboží na vynucený obchodní úvěr, a tak na sebe přenášely platební neschopnost. V důsledku zvýšených platebních obtíží nebyly podniky schopny realizovat účetně vykázaný zisk, takže z běžných příjmů mohly uhrazovat víceméně jen běžné výdaje. Zadlužené podniky se jen obtížně ucházely o bankovní úvěr spojený s vysokým úrokem.

Ve druhé etapě, zhruba od května loňského roku, nastala u části podniků změna jejich postojů. Podniky se v první řadě snažily zlepšit vlastní důchodovou situaci cestou snižování stavu zásob. (Zároveň došlo ke změně jejich struktury – snížily se zásoby výrobní a vzrostly zásoby odbytové.)⁹ Od poloviny roku také začala být část nadbytečné produkce (kapacit) orientována na export, ať už ve formě přímého vývozu zboží a služeb, nebo prostřednictvím práce ve mzdě vykonávané pro zahraničního odběratele.¹⁰

⁷ Celoroční očekávaný výnos byl dokonce překročen (101,9 %). Pokles výnosu odvodů ze zisku ve druhém pololetí přitom odrážel především vyčerpání inflační dividendy a méně již pokles odbytu v podnicích, neboť nominálně k tak výrazným změnám v odbytu nedošlo.

⁸ Devalvace dokonale chránila naše výrobce jim dovolila zvýšit ceny výstupu výše, než by odpovídalo zvýšení nákladů (cen vstupů).

⁹ Ve III. čtvrtletí klesl v ČR objem zásob o 2,9 mld. Kčs, v říjnu o 4,1 mld. Kčs, listopadu o 11,3 mld. Kčs a v prosinci o 18,8 mld. Kčs.

¹⁰ Příznivé podmínky pro export však dokázali využít jen výrobci už zavedení nebo ti, kteří nenaráželi na obchodněpolitické překážky a vyváželi komodity s rychlou inkasní návratností.

Obě tendence měly za následek zastavení dalšího růstu prvotní platební neschopnosti a částečné snížení zadluženosti.

Ve třetí etapě, v závěru loňského roku, však došlo bezprostředně před vstupem do privatizační fáze transformace ke ztlumení podnikatelské aktivity. Nabídková strana se stala nepružnou nejen ve smyslu změny sortimentu, struktury, ale dokonce i ve smyslu kvantitativního zvýšení produkce, po které je poptávka. V chování podniků převládlo sociální citění a snaha řešit některé problémy na úkor celkového výsledku hospodaření:

— Jestliže v I. čtvrtletí 1991 se podíl mzdových nákladů na výkonech snížil proti stejnému období roku 1990 o 3,1 bodu, v prosinci se zvýšil o 1,4 bodu.

— Chybějící finanční zdroje získávaly podniky tím, že čerpaly z rezervních či speciálně vytvářených fondů, které dotovaly v minulých letech, nebo tím, že odpisy používaly k úhradě ztráty, či dokonce k výplatě mezd.

Celková finanční bilance podnikového sektoru v ČR zdaleka nevypadá tak, jak by se na první pohled a pod dojmem některých informací zdálo. Odbyt v běžných cenách vzrostl. I ve zpracovatelském průmyslu (podniky MP) to bylo o 14,5 %. Celoroční zisk se zvýšil o 40,6 %, tedy jeho růst nezaostal příliš za růstem cen. Ve druhém pololetí se dokonce celková důchodová situace podniků zlepšila a potřeba kapitálu byla kryta přibližně na úrovni prosté obnovy (finanční zdroje na investice převyšovaly odpisy cca o 35 %, což odpovídalo cenovému růstu investic) — srov. *tabulka č. 2*.

Tabulka č. 2 Finanční bilance podnikového sektoru za rok 1991 v ČR

	I. pololetí	1991
<i>zdroje</i>		
disponibilní zisk	43,1	61,4
odpisy	29,6	65,0
úvěry	30,2	24,0 ^a
dotace	3,0	5,0
celkem	105,9	155,4
<i>potřeby</i>		
přirůstek oběžných prostředků	95,4	40,0
z toho: zásoby	65,4	28,3
přiděly fondům	14,2	28,0
investice	- 3,7	87,4
celkem	105,9	155,4

^a Podniky využily v prosinci disponibilní kapitálové zdroje k maximálnímu snížení úvěrové zadluženosti. Ve srovnání s listopadem došlo k absolutnímu poklesu úvěrů o 33,7 mld. Kčs, z toho o 17,7 mld. Kčs z titulu centrálního oddlužení a o 16,0 mld. Kčs z titulu úvěrových splátek.

Domácnosti

Analýzu sektoru domácností je nezbytné začít ještě jednou oceněním zdrženlivosti. Bilance úspěchů loňského roku by nebyla úplná, kdyby neobsahovala tento moment chování obyvatelstva, který nás tak výrazně odděluje od situace např. v Polsku.

Hodnocení sociálních nákladů transformace se pohybuje v určitém spektru. Formálně vzato — analogicky k údaji uvedenému v Generální dohodě, že pokles reálné mzdy nepřesáhne interval 10—12 % — lze uvádět skutečný pokles 13,3 %,

tedy větší než dohodnutý, ale — proti prosinci 1990 — ne výrazně. Meziroční index však vede k číslu podstatně méně příznivému: - 24 %. A protože jde o průměr, nezanedbatelnému množství občanů se snížila reálná mzda o více než 1/4.

V prvním období občané reagovali spotřebou zboží z předzásobení, vyšší natu-
rální spotřebou a odložením nákupů zbytnější povahy. Tyto efekty adaptace však
měly krátkodobý význam. Následovalo trvalejší přizpůsobení — trvalejší změna
struktury výdajů, která pokles reálné mzdy zmírňuje. Přesto se však uvádí, že
„cca 13—15 % domácností se nalézají na hranici životního minima a dalších při-
bližně 17—20 % domácností jen o málo nad ní“. I proto se mzdy ve IV. čtvrtletí
pohnuly, což ovšem vytváří určitá rizika pro další vývoj.

Nicméně v minulém roce neměly mzdy nepříznivý dopad na cenovou hladinu.
Mimo jiné proto, že se přijatelně vyvíjela hodinová produktivita práce, jejíž po-
kles byl zhruba poloviční (- 8,3 %) proti propadu produktivity na pracovníka
(- 15,2 %). Naopak to, že vůbec došlo k poklesu produktivity, je dáno preferencí
zachování zaměstnanosti, resp. odkladu řešení, a to i za cenu pomalejšího růstu
průměrné (nominální) mzdy.

Zaměstnanost se snižovala pomaleji, než klesala výroba.¹¹ Zároveň však neza-
městnanost rostla pomaleji, než by odpovídalo uvolňování pracovníků ze státních
podniků. Zatímco úbytek počtu pracovníků činil v České republice 1 028 tis. osob,
počet nezaměstnaných dosáhl koncem loňského roku 222 tis. osob. Téměř 300 tis.
osob není podchyceno v žádné statistické evidenci a lze usuzovat, že jde o „dobro-
volnou nezaměstnanost“ (ženy v domácnosti, původně pracující důchodci apod.).
Stále zbývá rozdíl cca 500 tis. osob. Tito lidé našli nové zaměstnání nebo sami
podnikají. Přitom je třeba vědět, že nejde o samozřejmost, ale výsledný efekt po-
litiky podpory zaměstnanosti a podnikání.

Zahraničí

Obchodní bilance ČR se v loňském roce, jak už bylo naznačeno vpředu, rovněž
nevyvíjela rovnoměrně. Do května m. r. dovoz převyšoval vývoz a bilance byla
pasivní. V červnu přešlo saldo poprvé do aktiva, které pak do konce roku vzrostlo
na 40 mld. Kčs. Z toho více než 60 % (25,4 mld. Kčs) bylo dosaženo v obchodě se
zeměmi s tržní ekonomikou. Tato změna v průběhu roku souvisí m. j. s proexport-
ním účinkem devalvace. Ten se nakonec odrazil v překročení úrovně roku 1990
ve fyzickém exportu do zemí s tržní ekonomikou (index 104,0 %). Aktivum ob-
chodní bilance mělo příznivý dopad na celkovou obchodní bilanci ČSFR (tabulka
č. 3).

Tabulka č. 3 Obchodní bilance za rok 1991

v mld. Kčs

	vývoz	dovoz	saldo
ČR celkem	223,8	183,9	39,9
tržní ekonomika	143,3	117,9	25,4
netržní ekonomika	80,5	66,0	14,5
ČSFR celkem	321,2	293,7	27,5
tržní ekonomika	194,9	167,8	27,1
netržní ekonomika	126,3	125,9	0,4

¹¹ V průmyslových podnicích s více než 100 zaměstnanci poklesla produkce o 24,4 %, avšak počet pracov-
níků se snížil pouze o 11,6 %.

Hospodářská politika české vlády

Hospodářská politika české vlády se pohybovala v rámci, který jí byl vymezen celkovou politikou transformace, stanovenými kompetencemi, rozpočtovými a jinými pravidly. Tuto její politiku lze rozdělit na tři oblasti:

- zabezpečení minimálních podmínek pro fungování veřejného sektoru ČR,
- sociální politiku v kompetenci české vlády,
- politiku strukturálních reforem, zejména přípravu privatizace, a politiku podpory nabídkové strany ekonomiky.

Není zde prostor pro rozbor všech oblastí. Je však žádoucí uvést některé výsledky, které bezprostředně souvisejí s transformací ekonomiky.

Privatizace

V minulém roce byla zahájena privatizace. Z navrženého počtu 24,5 tis. jednotek bylo v rámci malé privatizace privatizováno 14,2 tis. provozoven, z toho 12,5 tis. formou veřejných aukcí s celkovým přínosem 16,7 mld. Kčs do Fondu národního majetku. V rámci velké privatizace se uskutečnila změna vlastnických poměrů v jednadvaceti případech. Celkový finanční přínos představoval 1,7 mld. Kčs.

Zároveň bylo zařazeno 1 703 podniků v působnosti ústředních orgánů ČR a 634 podniků v působnosti okresních úřadů do první vlny privatizace. Jejich majetek činil 377 mld. Kčs, což je téměř 1/3 veškerého státního majetku ČR. Prostřednictvím kupónové privatizace by se pak mělo privatizovat přibližně 44 % z této sumy. K 20. 1. 1992 bylo zpracováno více než 10 000 privatizačních projektů, takže v průměru na jeden základní projekt připadly tři projekty konkurenční.

Celý proces se tak stal mnohem náročnější, než se původně předpokládalo, což je také jedna z příčin určitého zpoždění. Především se však ukazuje, že rozhodování je hledáním kompromisu mezi různě akcentovanými cíli privatizace, jako je rychlá změna vlastníka, posílení malých a středních podnikatelů, restrukturalizace velkých podniků, finanční přínos pro stát (Fond národního majetku). Každý z těchto cílů je přitom lépe uspokojen jinou formou privatizace.

Nastartováním privatizace byly již v minulém roce položeny základy soukromého sektoru v české ekonomice. Lze to dokumentovat na řadě údajů. Počet osob, které jsou držiteli živnostenských licencí, dosáhl v České republice ke konci loňského roku 1 058,5 tisíce osob, i když z nich jen asi třetina měla podnikatelskou činnost jako rozhodující zdroj vlastních příjmů. Na podnicích do 100 zaměstnanců se soukromý sektor podílel na konci III. čtvrtletí 64 %. Koncem roku byl podíl soukromého sektoru na průmyslové produkci asi 6 % (stavební výroba 22,0 % a maloobchodním obrátu 42 %). Na tvorbě hrubého domácího produktu se soukromý sektor podílel 8 % a na celkové zaměstnanosti 10 %.

Strukturální politika

V současné době se upřesňují a konkretizují sektorové (event. oborové) *programy rozvoje a restrukturalizace*. Mám na mysli program agrární, energetický, koncepci dopravní politiky, projekty restrukturalizace uhelného hornictví, metalurgie aj. Tyto programy mj. vesměs jasně definují účast státu.

Hospodářská politika také směřovala k *podpoře podnikání* jako nejvhodnějšímu způsobu povzbuzení výroby a tvorby nových pracovních příležitostí v dané etapě transformace. Podpora byla realizována formou dotací, daňových úlev,

urychlených odpisů a návratných bezúročných půjček. Byla přitom poněkud roztržštěná do aktivit jednotlivých ministerstev.

Ministerstvo financí poskytlo slevy z odvodů do státního rozpočtu ČR podle předběžných odhadů ve výši 626 mil. Kčs. Z rozsáhlých dotací poskytovaných ministerstvy zemědělství lze cca 47 %, tj. 3,5 mld. Kčs, považovat za přímou podporu podnikání, z toho 1,3 mld. Kčs za podporu soukromě hospodařících zemědělců. Z rezervy ministerstva práce a sociálních věcí na nezaměstnanost bylo použito 773 mil. Kčs na aktivní politiku zaměstnanosti, která přinesla

- vytvoření 61 tisíc společensky účelných pracovních míst,
- vytvoření 20 077 krátkodobých pracovních příležitostí,
- rekvalifikaci 7 967 uchazečů o zaměstnání,
- udržení zaměstnanosti v řadě podniků příspěvkem na dočasné zavedení kratší pracovní doby.

Ministerstvo pro hospodářskou politiku a rozvoj použilo 200 mil. Kčs k podpoře soukromého podnikání v ostravsko-karvinské oblasti. Dotaci obdrželo 280 vybraných podnikatelských subjektů s celkovým závazkem vytvořit 2 547 pracovních míst nejpozději do 31. 7. 1992. Dalších 505,2 mil. Kčs bylo uvolněno podle programu podpory rozvoje průmyslové výroby. Celková hodnota projektů podpořených v rámci tohoto programu je ovšem pětikrát vyšší; je spojena s tvorbou 3 570 pracovních míst a očekávaným přínosem cca 600 mil. Kčs do státního rozpočtu ročně. Z programu státní účasti při snižování spotřeby paliv a energie v obytných budovách a bytech ve výši 251 mil. Kčs (přidělených z rozpočtu federace) bylo 24 mil. Kčs použito přímo na rozvoj podnikání (malé vodní elektrárny) a další přispěly k využití stavebních kapacit (zateplování budov).

Fond národního majetku uvolnil 7,8 mld. Kčs na rekapitalizaci bank a 22,2 mil. Kčs na tzv. oddlužení podniků tím, že emitoval obligace, které bude splácet výměnou za akcie privatizovaných podniků.

Česká vláda naopak nezrealizovala návrh na financování významných investičních projektů restrukturalizace průmyslu ze státního rozpočtu, který byl prezentován zároveň jako způsob oživení (investiční) *poptávky*, a tím i celé ekonomiky. Jednak na to v druhé polovině roku nebyly prostředky, jednak naštěstí nezvítězila představa deficitního financování. Tato představa totiž vychází z předpokladu, že zvýšení *poptávky automaticky* povede ke zvýšení nabídky z domácí produkce. Nezvažuje rizika zatím nežádoucího přesunu produkce z exportu na domácí trh, ještě vážnější rizika reálného nepřizpůsobení nabídky, a tedy inflačního vývoje, a už vůbec si zřejmě nepřipouští riziko, že dodatečná *poptávka* by vůbec nemusela mířit k současné domácí nabídce, ale za dovozem. Zřejmě také neregistruje, že i kdybychom přistoupili na manévry deficitního financování, jenom by se tím omezily zdroje komerčních bankovních úvěrů.

Ani zahraniční kapitál v loňském roce nijak nepřispěl k investiční konjunktuře; nikoliv však proto, že by postrádal daňové úlevy a jiné formy podpory, nýbrž proto, že čeká na privatizaci a samozřejmě i na rozuzlení politického vývoje. A tak se snaha o oživení ekonomiky ze strany *poptávky* omezila na 1 mld. Kčs dodatečně uvolněných ze státního rozpočtu na investice do *infrastruktury* v polovině minulého roku, což je zřejmě nejvhodnější forma ovlivňování ekonomiky z této strany. Injekce do ekonomiky plynoucí z investic do infrastruktury budou mít v budoucnu i podobu zahraničních úvěrů.

Závěr

Vývoj v prvních měsících roku 1992 potvrzuje analytické závěry nad statistickými daty minulého roku. Tím vůbec není řečeno, že budoucnost bude bez pro-

blémů; tím chtěl autor pouze — ve shodě s citovanou Zprávou — uvést, že minulý rok byl vcelku úspěšným prvním rokem transformace, jejíž sociální náklady byly únosné jak pro obyvatelstvo, tak i pro stát, takže byl zachován sociální smír.

SUMMARY

Transformation of the Czech Economy

The author bases his analysis on the report of Czech economy transition results. First of all he compares the scheme of economic policies for 1991 with the real development in this year. There are also compared the positive results with costs of transition process. The author further analyses the main courses of diversions within firms', households', and government's behaviour. The conclusion is that 1991 was in general the successful first year of the economic transition in Czechoslovakia and its social costs are bearable for people as well as for the government.

DT: 336.77: 338.246.027.3 (437)

Problematika státních záruk za bankovní úvěry a půjček ze státních rozpočtů organizacím — 2. část

Oldřich ZAHŘÁDKA

PROBLEMATIKA ÚVĚRŮ A STÁTNÍCH ZÁRUK ZA ÚVĚRY POSKYTNUTÉ ČS. SUBJEKTŮM ZAHRA NIČNÍMI (V TOM: MEZINÁRODNÍMI) BANKOVNÍMI INSTITUCEMI

Obecná charakteristika zahraničních půjček

V prvé řadě je třeba rozlišit dva hlavní typy úvěrů zahraničních bankovních institucí:

1. *Úvěry čs. subjektům na normálních komerčních principech.* Jde o úvěry poskytované zahraničními komerčními (tj. v zásadě soukromoprávními) institucemi. V těchto případech může být záruka věřitelem vyžadována ze stejných důvodů jako v případě úvěrů od čs. komerční banky. Pokud úvěr není určen na financování státně důležitého projektu, lze záruky tohoto druhu podříditi *těmuž vnitřnímu režimu jako záruky vnitřní* (tyto záruky by měly být zcela výjimečné).

2. *Úvěry poskytované mezinárodními finančními institucemi vystupujícími*